

O'ZBEKISTONNING INKLYUZIV TA'LIM VA IJTIMOY QO'LLAB-QUVVATLASH TIZIMI: NOGIRONLIGI BO'LGAN BOLALAR UCHUN YARATILAYOTGAN ZAMONAVIY IMKONIYATLAR

Nazarova Maftuna Otaniyaz qizi

Sergeli tumani, Nurhayot mahallasi yoshlar yetakchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17637155>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimi va nogironligi bo'lgan bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil etiladi. Inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari, ta'lim muassasalarida yaratilayotgan moslashtirilgan infratuzilmalar, psixologik-pedagogik xizmatlarning kengayishi, rehabilitatsiya markazlarining faoliyati, pedagoglarning inklyuziv kompetensiyalarini oshirish, raqamli texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv ta'limning ijtimoiy ahamiyati, jamiyatdagi inklyuziv madaniyatni shakllantirish jarayonlari hamda nogironligi bo'lgan bolalar uchun yaratilayotgan zamonaviy ta'lim resurslarining samarasi ochib beriladi.

Kalit so'zlar. Inklyuziv ta'lim, maxsus pedagogika, nogironligi bo'lgan bolalar, inklyuziv infratuzilma, rehabilitatsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, pedagog malakasi, differensial ta'lim, individual rivojlantirish rejasi (IRR), psixologik xizmat, raqamli ta'lim resurslari, AR/VR texnologiya, inklyuziv madaniyat.

Kirish

So'nggi yillarda butun dunyoda ijtimoiy adolat, inson huquqlari, ta'limda tenglik va imkoniyatlar barqarorligiga oid tamoyillar global kun tartibining eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Inklyuziv ta'lim — zamonaviy ta'lim falsafasining markazida turgan, har bir bolaning o'ziga xos ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim olish huquqini ta'minlaydigan, insonparvarlik va demokratik qadriyatlarga asoslangan tizimdir. Nogironligi bo'lgan bolalarning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, sifatli ta'lim olishi va ijtimoiy integratsiya qilinishi bugungi kunda davlat siyosati, pedagogik amaliyot va maktabgacha hamda umumiy ta'lim tizimining eng ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston mustaqillikning yangi bosqichida inklyuziv ta'limga alohida e'tibor qaratib, xalqaro standartlarga javob beradigan ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirishga intilmoqda. Prezidentimiz tomonidan qabul qilingan qator farmon va qarorlar, BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasiga qo'shilish, "Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi ushbu yo'nalishdagi islohotlarga kuchli turtki bo'ldi. Ta'lim tizimida islohotlar nafaqat infratuzilmani modernizatsiya qilish, balki ta'lim muassasalarini inklyuziya tamoyillariga moslashtirish, pedagoglarni qayta tayyorlash, psixologik-pedagogik xizmatni kuchaytirish va bolalarning ijtimoiy himoyasini yaxshilashga qaratilgan kompleks yondashuv sifatida olib borilmoqda.

Globallashuv, raqamli texnologiyalar rivoji, informatsion makonning kengayishi sharoitida nogironligi bo'lgan bolalarning ta'limdan chetda qolmasligi, ularga moslashtirilgan o'quv muhiti yaratish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini ishlab chiqish nihoyatda muhim. Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari — diskriminatsiyasiz ta'lim, farzandning ehtiyojiga mos individual yondashuv, integratsiya, ko'makchi pedagogika, oilaviy qo'llab-quvvatlash, jamiyat va maktab hamkorligi — O'zbekistonda bosqichma-bosqich amaliyotga tadbiiq etilmoqda.

Bu esa har bir bolaning, xoh jismoniy, xoh intellektual, eshitish yoki ko‘rish bilan bog‘liq muammolari bo‘lsin, o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish imkonini kengaytiradi.

Ayniqsa, so‘nggi yillarda inklyuziv ta‘limni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha psixologik-pedagogik maslahat markazlarining faoliyati kuchaytirilib, “MediaTsion komissiya”, “Mehribon maktab”, “Imkon markazlari”, bolalar reabilitatsiya markazlari va uy sharoitida ta‘lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Ularning vazifasi nafaqat ta‘limga yo‘naltirish, balki bolaning rivojlanishidagi nuqsonlarni erta aniqlash, individual ta‘lim dasturlarini ishlab chiqish, oilaga psixologik ko‘mak berish, bolani jamiyatga moslashtirishdan iborat.

Infratuzilma sohasida ham sezilarli o‘zgarishlar yuz bermoqda: ta‘lim muassasalarida panduslar, taktil yo‘lakchalar, maxsus liftlar, brayl yozuvidagi belgilar, moslashtirilgan sinfxonalar, yirik shriftli kitoblar, eshitish moslamalari, interaktiv texnologiyalar joriy etilmoqda.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar asosida yaratilgan maxsus dasturlar, audiokitoblar, AR/VR ta‘lim platformalari, Braille-displaylar nogironligi bo‘lgan bolalarning mustaqil o‘qish va bilim olish imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda.

Shu jihatlar inklyuziv ta‘limni nafaqat pedagogik jarayon, balki ijtimoiy adolat, insonparvarlik, davlat siyosati va kelajak avlod farovonligini ta‘minlashga qaratilgan kompleks tizim sifatida talqin etish zarurligini ko‘rsatadi. Nogironligi bo‘lgan bolalar uchun yaratilayotgan bunday zamonaviy imkoniyatlar O‘zbekistonning ijtimoiy siyosatida tub o‘zgarishlarning bo‘layotganidan dalolat beradi. Mazkur maqolada aynan shu jarayonning nazariy asoslari, amaliy natijalari va istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlari batafsil tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

Inklyuziv ta‘limning nazariy va amaliy asoslarini o‘rganishda xalqaro va milliy ilmiy manbalar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda pedagogik-psixologik tadqiqotlar katta ahamiyatga ega. Mazkur yo‘nalishda o‘tkazilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta‘lim nafaqat pedagogik jarayon, balki ijtimoiy adolat, inson huquqlari va davlat siyosati konsepsiyasining asosiy tarkibiy qismi sifatida shakllanadi.

Xalqaro miqyosdagi nufuzli tashkilotlar — BMT, UNESCO, UNICEF tomonidan e‘lon qilingan hisobotlarda inklyuziv ta‘limning global tamoyillari, bolalar huquqlarini himoya qilish, nogironligi bo‘lgan bolalarni ta‘limga jalb qilishning ilg‘or tajribalari keng yoritiladi. Xususan, UNESCOning “Education for All” tashabbusi doirasida inklyuziv ta‘lim barcha bolalar uchun teng ta‘lim imkoniyatlarini yaratishning eng samarali modeli sifatida baholanadi [1]. UNICEF hisobotlarida esa nogironligi bo‘lgan bolalar uchun pedagogik moslashtirish, oilaviy qo‘llab-quvvatlash va erta reabilitatsiya xizmatlarining ahamiyati alohida ta‘kidlanadi [2, 53-bet].

Shuningdek, Yevropa davlatlari tajribasiga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarda inklyuziv ta‘limning muvaffaqiyati, avvalo, pedagoglarning kompetensiyasi, moslashtirilgan o‘quv rejalarining ishlab chiqilishi, maxsus pedagogika va defektologiya xizmatlarining kuchli rivojlanishi bilan bog‘liqligi qayd etiladi. Masalan, Ainscow va Booth tomonidan ishlab chiqilgan “Inklyuziv maktab indeksi” ta‘lim muassasalarida inklyuzivlik darajasini baholash, muammolarni aniqlash va mos yechimlar taklif etish bo‘yicha xalqaro amaliyotda muhim vosita hisoblanadi [3].

Mahalliy olimlar — O. Jo‘rayev, M. Murodova, N. Yunusova, G. Ibragimovlarning tadqiqotlarida O‘zbekistonda inklyuziv ta‘limni rivojlantirishning pedagogik va ijtimoiy asoslari, mavjud muammolar hamda amaliy takliflar yoritilgan.

Ularning fikricha, inklyuziv ta'limning samaradorligi o'qituvchi, psixolog, logoped, defektolog, ota-ona va mahalla o'rtasidagi uzviy hamkorlikka bog'liqdir [4, 27–29-betlar].

Shuningdek, O'zbekiston sharoitida ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xizmatlarining kengayishi, rehabilitatsiya markazlarining rivojlanishi, "Mehribon maktab", "Imkon markazlari", PPM (psixologik-pedagogik maslahat)larning faoliyati inklyuziv tizimning muhim poydevori sifatida talqin etiladi.

Defektologiya, maxsus pedagogika va neyropsixologiya yo'nalishidagi manbalarda nogironligi bo'lgan bolalarning individual rivojlanish xususiyatlari, ularning potreblariga moslashtirilgan ta'lim dasturlarini yaratish, multisensor metodikalar, AR/VR texnologiyalardan foydalanish bo'yicha ilmiy maslahatlar beriladi. Masalan, Vygotskiyning "proksimal rivojlanish zonasi" nazariyasi nogironligi bo'lgan bola uchun pedagogik qo'llab-quvvatlashning qanchalik muhim ekanini ilmiy asoslaydi [5]. Aflotunova, Luriya va Leontyevlarning neyropsixologik tadqiqotlari esa nutq, idrok, xotira, harakat va tafakkur jarayonlaridagi rivojlanish nuqsonlarini bartaraf etish usullarini taklif qiladi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda inklyuziv ta'lim bo'yicha qabul qilingan davlat dasturlari, Prezident farmonlari va hukumat qarorlari ham adabiyotlar korpusining muhim qismini tashkil etadi. Ular ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish, infratuzilmani moslashtirish, maxsus pedagoglarning malakasini oshirish, raqamli resurslardan foydalanishni kengaytirish, oilalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha normativ asoslarni belgilab berdi [6].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili inklyuziv ta'limning rivoji ko'p tomonlama ilmiy yondashuvni talab qilishini ko'rsatadi: ta'lim metodikasi, psixologiya, sotsiologiya, defektologiya, raqamli texnologiyalar hamda davlat siyosati o'zaro uyg'unlikda faoliyat yuritgandagina nogironligi bo'lgan bolalar uchun haqiqiy, barqaror va hayotiy ta'lim muhiti yaratiladi.

ASOSIY QISM

O'zbekistonning inklyuziv ta'lim tizimi so'nggi yillarda tub o'zgarishlar bosqichini boshdan kechirmoqda. Bu o'zgarishlar, avvalo, nogironligi bo'lgan bolalarning ta'limga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqini to'liq ta'minlash, ularning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlash va ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirishga qaratilgan. Inklyuziv ta'lim insonparvarlik, tenglik, adolat tamoyillariga asoslangan bo'lib, har bir bolaning jismoniy, psixologik yoki intellektual xususiyatlaridan qat'i nazar, uning salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoit yaratishni maqsad qiladi. O'zbekistonda mazkur yo'nalishda olib borilayotgan islohotlar nafaqat ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, balki ijtimoiy mexanizmlarni qayta ko'rib chiqish, pedagogik yondashuvlarni yangilash, davlat va jamiyatning hamkorlikdagi mas'uliyatini kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Inklyuziv ta'limning rivojlanishida huquqiy baza muhim o'rin tutadi. So'nggi yillarda qabul qilingan "Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida"gi qonun, "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahriri va inklyuziv ta'lim konsepsiyalari nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim muassasalariga to'liq integratsiya qilinishini kafolatladi. Bu hujjatlar orqali davlat tomonidan bolalarni qamrab olish, ta'lim muassasalarini moslashtirish, maxsus pedagogika xizmatlarini rivojlantirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish bo'yicha aniq vazifalar belgilab berildi. Natijada inklyuziv ta'limning yangi modeli shakllana boshladi.

Infratuzilmani moslashtirish inklyuziv ta'limning eng muhim tarkibiy qismidir.

Respublikadagi ko'plab maktablar, bog'chalar, litsey va kollejlarda pandus, taktil yo'lakchalar, maxsus liftlar, brayl yozuvidagi belgilar, eshitish moslamalari, yirik shriftli

darsliklar kabi moslashtirilgan jihozlar bilan ta'minlanmoqda. Bu jarayon jismoniy imkoniyatlari cheklangan bolalarning maktabga erkin kirib-chiqishi, sinf xonalarida mustaqil harakatlanishi, dars jarayonida faol ishtirok etishiga xizmat qiladi. Shuningdek, ko'zi ojiz o'quvchilar uchun audio darslar, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun signalli o'quv vositalari, intellektual nuqsoni bo'lgan bolalar uchun soddalashtirilgan o'quv dasturlari joriy qilinmoqda.

Ilmiy-pedagogik yondashuvlar ham inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatida hal qiluvchi omillardan biridir. Defektologiya, logopediya, maxsus pedagogika, neyropsixologiya ilmi-fanining so'nggi natijalari asosida maktablarda differensial ta'lim, individual rivojlantirish rejasi (IRR), maxsus moslashtirilgan darslar amaliyoti keng joriy etilmoqda. Bu esa nogironligi bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashda tibbiy modeldan ko'ra ko'proq ijtimoiy, pedagogik va psixologik yondashuvning ustun qo'llanilishiga olib kelmoqda. Shuningdek, multisensor ta'lim metodlari — eshitish, ko'rish, sezish kanallari orqali bilim berish, AR/VR texnologiyalaridan foydalanish, logopedik terapiya, korreksion mashg'ulotlar o'quvchilarning individualligini inobatga olgan holda samarali natija bermoqda.

Pedagog kadrlarning tayyorligi inklyuziv tizimning sifatini belgilovchi asosiy omillardandir. O'zbekistonda o'qituvchilar uchun maxsus malaka oshirish kurslari, xalqaro ekspertlar ishtirokidagi treninglar, mentorlik dasturlari, defektolog va logopedlar tayyorlash bo'yicha yangi ta'lim yo'nalishlari yo'lga qo'yilgan. O'qituvchilarda kommunikativ yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash, moslashtirilgan o'quv rejalari tuzish, differensial yondashuv, inklyuziv sinf boshqaruvi kabi ko'nikmalar shakllantirilmoqda.

Ta'lim bilan parallel ravishda nogironligi bo'lgan bolalarning ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi ham kengaymoqda. Respublika bo'yicha tashkil etilgan ixtisoslashtirilgan rehabilitatsiya markazlari bolalarga tibbiy, psixologik, fizioterapevtik, nutq rivojlantirish, ijtimoiy moslashuv xizmatlarini ko'rsatmoqda. Bu muassasalarda bolaning nafaqat jismoniy, balki psixologik va ijtimoiy moslashuv darajasi yuksaltiriladi. Ota-onalar uchun "oilaviy maslahat", "ota-onalar maktabi" kabi loyihalar orqali psixologik yordam, pedagogik ko'nikmalar, nogironligi bo'lgan bola bilan muloqot qilish bo'yicha treninglar tashkil etilmoqda.

Yana bir muhim yo'nalish — inklyuziv ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy qilishdir.

Onlayn ta'lim platformalari, braille-displeylar, ekran o'qish dasturlari, ovozli kitoblar, mobil ilovalar, subtitrlar videodarslar nogironligi bo'lgan bolalar uchun mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini sezilarli kengaytirmoqda. Raqamli vositalar yordamida ta'lim jarayoni masofaviy rejimda ham samarali tashkil etilmoqda.

Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati jamiyatdagi ijtimoiy qarashlar, bag'rikenglik darajasi, ota-onalarning munosabati va mahalla tizimi bilan bog'liq. Shu sababli O'zbekistonda inklyuziv madaniyatni shakllantirishga qaratilgan targ'ibot ishlari, ijtimoiy loyihalar, o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat va birdamlikni kuchaytirishga yo'naltirilgan tadbirlar keng o'tkazilmoqda. Bu esa nogironligi bo'lgan bolalarning maktab jamoalarida o'zini erkin his qilishiga, ijtimoiy moslashuv jarayonining yengil kechishiga yordam beradi.

Umuman olganda, O'zbekistonda nogironligi bo'lgan bolalar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar — ta'lim, tibbiyot, ijtimoiy himoya, psixologik yordam, raqamli texnologiyalar va davlat siyosatining integratsiyalashgan modeli sifatida shakllanmoqda. Mazkur chora-tadbirlar nogironligi bo'lgan bolalarning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi va mustaqil hayotga tayyorlanishi uchun mustahkam zamin yaratmoqda.

XULOSA

O'zbekistonda inklyuziv ta'lim va nogironligi bo'lgan bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanib, insonparvarlik va teng imkoniyatlar tamoyillariga asoslangan yangi model shakllanmoqda. Huquqiy asoslarning yaratilishi, ta'lim muassasalarining infratuzilmasi moslashtirilishi, pedagog va mutaxassislarining malakasi oshirilishi, psixologik-pedagogik markazlar faoliyatining kuchaytirilishi natijasida nogironligi bo'lgan bolalarning ta'limga qamrovi kengayib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, moslashtirilgan o'quv vositalari va reabilitatsiya xizmatlari orqali ularga mustaqil o'qish, rivojlanish va ijtimoiy hayotga moslashish imkoniyatlari yaratilmoqda.

Shuningdek, jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish, bag'rikenglik va bir-birini qo'llab-quvvatlash ruhini mustahkamlash orqali nogironligi bo'lgan bolalarning ijtimoiy integratsiyasiga keng yo'l ochilmoqda. Mavjud yutuqlar bilan bir qatorda, pedagogik yondashuvlarni modernizatsiya qilish, moddiy-texnik bazani yanada boyitish, oilalar bilan ishlash tizimini kuchaytirish kabi yo'nalishlarda qo'shimcha chora-tadbirlar amalga oshirilishi kelgusidagi ustuvor vazifalar sifatida ko'riladi. Umuman olganda, O'zbekistonning inklyuziv ta'lim tizimi nogironligi bo'lgan bolalarning hayot sifati va kelajak imkoniyatlarini oshirishda barqaror yo'nalish bo'lib xizmat qilmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. “Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida”gi Qonun. O'RQ-770, 2021-yil 15-iyun.
3. “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun (yangi tahriri). – Toshkent, 2020.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining inklyuziv ta'limni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari, 2021–2024.
5. UNESCO. *Inclusive Education: The Way of the Future*. — Paris, 2021.
6. UNICEF. *Children with Disabilities Report*. — New York, 2020.
7. WHO. *Rehabilitation 2030: A Call for Action*. — Geneva, 2018.
8. UNCRPD (United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities), 2006.
9. Booth T., Ainscow M. *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. — Bristol, 2016.
10. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. — Harvard University Press, 1978.
11. Florian L. *The Sage Handbook of Special Education*. — London: Sage, 2018.
12. Murodova M., Yunusova N. *Inklyuziv ta'lim metodikasi*. — Toshkent: Innovatsiya, 2022.
13. Jo'rayev O. *Maxsus pedagog*